

пацан); чергування загальних й окремих планів передбачає динамічність, як і розвиток сюжету завдяки паралельно-монтажному розгортанню кількох фабул (“студентська”, “номенклатурна”, “похоронна”), зміні місця дії тощо. Із наявного матеріалу видно: мала бути оригінальна кінокомедія, що глобальністю алюзій підносилася б над типовими тогочасними опусами, хоч, напевне, і лишилася б у полоні ілюзій соцреалізму.

“Старійшини раю” (їх виведено у віршованій “Казці про Дурила”) у реальному часі таких випадів не прощали. А в просторі духу – перемога за Симоненком. Уже сама назва кіносценарію – символ відмирання “старого” й постійного чіпляння за “нове”. Але лишається сміх, якого, за Гоголем, боїться навіть той, хто вже нічого на світі не боїться.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аристотель*. Поэтика // *Аристотель* и античная литература. – М., 1978. – 229 с.
2. *Бабишкін О.* Українська література на екрані. – К., 1966. – 199 с.
3. *Брюховецька Л.* Література і кіно: Проблеми взаємин: Літ.-крит. нарис. – К., 1988. – 183 с.
4. *Брюховецька Л.* Територія ідей: українське кіно в контексті європейського // *Кіно-театр*. – 2009. – №6. – С.23-26.
5. *Брюховецька О.* Апарат і диспозитив : Вступ до теорії кіно // *Кіно-театр*. – 2009. – №4. – С.15-25.
6. *Довженко О.* Про красу. – К., 1968. – 235 с.
7. *Ейзенштейн С.* Естетика кіномистецтва: Лекції. – К., 1978. – 310 с.
8. *Ілленко Ю.* Парадигма кіно. – К., 1999. – 412 с.
9. *Лотман Ю., Цивьян Ю.* Диалог с экраном. – Таллин, 1994. – 181 с.
10. *Матвєєва И.* Киносценарная интерпретация текстов разных жанров. – Ленинград, 1990. – 222 с.
11. *Мороз-Погрібна Л.* Українська радянська кінодраматургія (становлення і розвиток жанрів). – К., 1976. – 182 с.
12. *Нариси з історії кіномистецтва України* / Ред. В. Сидоренко та ін.; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К., 2006. – 448 с
13. *Пазолини П.* Сценарий как структура, тяготеющая к иной структуре // *Киносценарии*. – 1989. – №4. – С. 23-31.
14. *Симоненко В.* Бенкет небіжчиків: Пунктири сценарію / [Передмова та публікація М.Шудрі] // *Україна*. – 1987. – №51. – С. 18-20.
15. *Скріпник Л.* Нариси з теорії мистецтва кіно. – Харків, 1928. – 94 с.
16. *Тьнянов Ю.* Поэтика. История литературы. Кино. – М., 1977. – 574 с.
17. *Цимбал Я.* “54 кадри на сторінці”: кіно і проза 20-30-х років ХХ ст. // *Слово і Час*. – 2002. – №8. – С. 74-79.

Наталія Романова

АЛЬТЕРНАТИВНА МОДЕЛЬ СУСПІЛЬСТВА В САТИРИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Стаття присвячена дослідженню гумористично-сатиричної спадщини Василя Симоненка, проблемі її сучасної інтерпретації. На основі аналізу текстів з'ясовано основні теми сатиричних віршів, проаналізовано комплекс гротескових персонажів, досліджено авторські засоби творення іронії.

Ключові слова: сатира, іронія, гротеск, сарказм.

Nataliya Romanova. The model of alternative society in the satirical works by Vasyl Symonenko

The article goes into Vasyl Symonenko's comic and/or satirical works, touching upon the problems of their adequate interpretation. On the basis of textual criticism, the author points out the most significant topics of Symonenko's satirical poems, analyses his typical grotesque characters, and studies the main ironical devices used by the poet.

Key words: satire, irony, grotesque, sarcasm.

Проблемі вивчення творчості Василя Симоненка присвячено чимало літературознавчих праць (А. Ткаченко, В. Яременко, Ю. Смолянський, М. Сом, В. Пахаренко), але вони не так вичерпують питання, як відкривають нові перспективи дослідження. У сучасній літературі відчутний брак праць, що стосувалися б вивчення гумористично-сатиричної спадщини В. Симоненка. Об'єктом висміювання в сатиричних творах були соціальні вади, породжені системою або спотворені нею до межі, і тому видається особливо цікавим і важливим на конкретних прикладах дослідити морально-етичний кодекс автора, витворений ним у поезіях цього тематичного блоку.

Мета статті – аналіз гумористично-сатиричної спадщини Василя Симоненка, водночас постає необхідність знайти домінуючі теми, мотиви, засоби творення комічного. Ця грань творчості Симоненка представлена великою кількістю творів, не всі з них, звичайно, вартісні з мистецького погляду, багато серед них наслідувань та запозичень, але, безперечно, усі вони дають змогу зрозуміти естетичне підґрунтя його творчості, а також відтворити штрихи до цілісного психологічного портрета автора.

Людина щира і благородна, Симоненко не міг спокійно спостерігати моральну деградацію сучасників і залишатися байдужим. Метою його творчості, зокрема творчості сатиричної, було не так викорінення і знищення соціальних вад, як передусім застереження всіх небайдужих, яких тоталітарна система перетворювала на “духовних калік”. Відповідальність за такий стан суспільства В. Симоненко покладає на себе та своїх сучасників і робить відчайдушні спроби змінити світ на краще. Свого часу Є. Зам'ятін писав, що існує два способи здолати трагедію життя: релігія та іронія. Поетові вдалося вповні оволодіти другим. Його сатира та іронія постали як результат нелегкої творчої долі, боротьби за утвердження вселюдських моральних цінностей – найефективніша й чи не єдино можлива зброя в ситуації, коли кожне слово пильнували “аматори краси в цивільному”. У листі до Анатолія Перепаді Симоненко пише: “Є товариші, яких можна “провести” тільки словесним туманом” [5, 324]. Ці “товариші” за тонкою іронією та вишуканими метафорами поета зазвичай не бачили прихованого глибокого змісту.

Вогонь своєї сатири Симоненко спрямовує проти соціальних вад, породжених тоталітарною системою. Людина за умов постійної диктатури партії переставала бути самоцінною особистістю, часто втрачаючи право на власну думку, на свободу, честь і гідність. Розчиняючись у масі, люди намагалися “грати за правилами”, але історія не оцінить такого шляху, бо “...живуть століття після смерті / Ті, що роблять те, чого не можна” [4, 111]. Проти знеособлення людини, проти втрати найдорожчого й виступає В. Симоненко: сатира в його творчості переростає в завуальоване, метафоричне письмо.

Перша постать із галереї Симоненкових сатиричних портретів-узагальнень – людина без обличчя, цілковитий конформіст, пристосуванець і лицемір, або, за влучним визначенням поета, флюгер. У дусі притчі написано вірш “Тінь”. У звичайного чоловіка сталася біда: від нього втекла тінь, і хоч би скільки він шукав її, усе марно. Автор за допомогою риторичних запитань, градації (*побіг по світах блукати, знемагати від сліз і квилень, спотикатись, шукати, благати*) підводить читача до несподіваної кінцівки:

*А тіні байдуже. Живе сама. / І хоч нічого людського у ній нема, /
І видає себе за людину. / Ніхто не помітив зміни [3, 125].*

Тут найбільше жахає те, що “ніхто не помітив зміни”.

У байці “Суд” автор висміює шаблонність та обмеженість мислення. Інтрига у творі наростає з кожним словом: судять невідому, але дуже небезпечно злочинницю.

– Вона чужа, – параграфи сказали.
– Вона не наша, – мовив циркуляр.
– Нечувана, – примітки пропищали.
І в залі знявся лемент і базар...
Вона даремно присягала слізно,

*Що не чинила і не чинить зла.
Була у суддів логіка залізна:
Вона ні в які рамочки не лізла,
Вона – новою думкою була [3, 416].*

У задушливій атмосфері всезагального підкорення не було місця свіжим думкам і нестандартним поглядам на дійсність, але поет за допомогою іронії розхитує авторитарне мислення, показуючи безглуздість такої позиції.

Вірш “Дерев’яний ідол” – не просто викривальна сатира на окремих обивателів, це розвінчання системи, яка робить із людей “гібридів”, що поєднують у собі “дуба і лозу”. Ліричний герой став свідком незвичайного видовища, дивовижного переродження дерев’яного ідола: “Я побачив, що в тебе згинаються ноги, / І від подиву ледве не вмер. / Дерев’яний мій ідоле, це ж задля кого / Ти дугою зробився тепер?”

І тут аксіома автора із “Заячого дробу” – “дуби ні перед ким не гнуться до землі” – похитнулась: під гостре перо сатирика потрапив узагальнений образ бюрократа, позиція якого варіюється залежно від ситуації. Для одних він – ідол, перед іншими падає на коліна. Автор уїдливо пророкує “ідолові” світле майбутнє, бо не швидко ще закінчиться всевладдя бюрократизму: “Будеш, ідоле мій, ти живий і здоровий, / Доки буде живить тебе дощ паперовий” [3, 246].

Симоненко із властивою йому іронією і сарказмом викриває ситуацію, коли в “хребтах висотних паперових гір” поховані людські честь і гідність, а бюрократизм настільки міцно вкоренився в суспільстві, що іноді змушує заперечити навіть незаперечні істини.

Як спалах життєдайної іронії було сприйнято байку “Ювілейний єлей” (початкова назва “Ю-Виляємо”). За допомогою надзвичайно прозорої алегорії підлабузництво й лицемірство доходять в авторському зображенні до апогею: усі птахи наввипередки вихваляють “геніального співця” – Півня-ювіляра:

*Крекчуть селезні з заплави, – Ювіляру вічна слава!
Гуси хлипають з Дніпра: – Слава генію!
– Ура!*

Ампліфікація окличних речень сприяє підсиленню емоційного напруження твору. Автор викриває всю фальш такого пафосного возвеличення, яке іноді доходить до абсурду:

*Станьте, птахи, на коліна!   Він співає солов’їно
Заздрить Півневі, півні!   Голосні свої пісні.*

Для увиразнення змісту вдало використано градаційний синонімічний ряд:

*Голосне, дзвінке, стокриле,
Дуже мужнє й дуже сміле,
Граціозне, свіже, миле, Сонячне
“Ку-ку-рі-ку” [3, 289].*

В. Симоненко, як стверджував він в інтерв’ю після виходу збірки “Тиша і грім”, найдужче боявся нещирих друзів [5, 236]. Іронія твору якнайповніше розкриває авторське ставлення до фальші та підлабузництва, до незаслужених ювілейних культів, але, на жаль, вірш цей і сьогодні не втратив своєї актуальності.

Поезія “Люди часто живуть після смерті” побудована за законами сатиричного парадоксу і гротеску. Іронічне звучання назви зумовлене семантичною неузгодженістю компонентів речення й розкривається в контексті. Автор глузує із гротескового персонажа, який, хоча *“вріже дуба, а ходить і їсть”*, веде спосіб життя “зразкового радянського громадянина”: *“...дає поради, Підмічає серйозні вади / Носить лантухи настанов, / У діяльності установ.*

Таке зречення повноти життя абсолютно протиприродне, тому автор застерігає: *“Й-право, не страшно вмерти, / А страшно мертвому жити”* [3, 369].

У добірці сатиричних та гумористичних мініатюр “Заячий дріб” автор використовує характерне для цього жанру моралізаторство без прихованого змісту, “моралізаторство на місці”. Це віршовані мініатюри на теми моралі, побудовані за жанром анекдоту: коротенький обсяг, жартівливий зміст, несподівана розв’язка. Багато мініатюр зберегли й до сьогодні свій сатиричний чи гумористичний заряд, деякі з них навіть актуалізувалися в новій історичній реальності (“*Однобоке виховання*”, “*Камінь*”, “*Помстилися*”, “*Чиряк*”, “*А в кого ж...*”). Поет навіть у гумористичних творах залишається не тільки веселим, а й мудрим, і його сміх – це ключ до розв’язання проблем суспільства.

Симоненко був людиною високої культури й тонкої душевної організації, але, на жаль, більшість його сучасників не вкладалися в його уявлення про прекрасне. Багато таких обивателів бачимо в низці епітафій із “Мандрівки по цвинтарю”. Тут із дошкульною іронією, а то й із сарказмом, висміюються і загальнолюдські недоліки (“*Плазунові*”, “*Епігонові*”, “*Кляузникові*”, “*Роззяві*”, “*Заздрісникові*”, “*Холуєві*”, “*Підозріливому*”), і людські вади й пороки, доведені до карикатурних меж тоталітарною системою (“*Любителю вказівок*”, “*Менторові*”, “*Майстрові засідать*”, “*Затискувачеві критики*”). У читача такі персонажі мали б викликати не саму лише посмішку, а й нищівний сміх, на попелищі якого відроджується справжнє розуміння краси й моралі.

Усі ці роздуми на теми моралі створюють своєрідний етичний комплекс поета, який він чітко сповідував у житті і творчості.

Другий струмінь сатири В. Симоненка спрямований на викриття псевдопоетів, творчість яких обмежувалася шаблонністю й декларативністю соцреалізму. Симоненко був надзвичайно вимогливим критиком кожного написаного рядка і скептично ставився до появи в літературі “календарних поетів”. Пародією на таку “літературщину” виступає вірш “Сучасна лірика”, побудований нібито за законами соцреалізму, але з дуже прозорим підтекстом. Ліричний герой, “натхнений рішеннями пленуму”, поспішає на побачення. Суха канцелярська лексика (*пленум, на даному моменті, указує ЦК*) семантично не узгоджується із поетичним *“лину на побачення, мов птах”*, і цей прийом – основа створення іронії. Автор глузує не тільки з декларативності соцреалістичної поезії, а й із намагання партії контролювати всі сторони життя людини.

“Лист читачів поету” – саркастичне висміювання газетної ілюстративності, примітивізму в поезії:

*Бо хоч усе відомо нам з газети, Бо нам приємно знать, поете,
Любов до тебе все-таки лелієм, Що ми самі писати так умієм* [5, 372].

У сатиричному вірші “Біографія одного поета” висміюється образ графомана-приспосуванця, який *“хотів пегаса осідлати, а осідлав простого ішака”*, але цим не дуже переймається, бо *“Він слави не бажає вже, й-богу, / Йому потрібен тільки гонорар”* [4, 176].

Проявляється в окремих творах Симоненка й сатира на комуністичну владу. Після розвінчання культу особи, коли партія вдало використовувала протиставлення “доброго Леніна” “поганому Сталіна”, Ленін був найміцнішим і, може, незаперечним авторитетом, що вживлювався всім радянським людям зі шкільної лави. Симоненко не потрапив у полон ідеологічних облуд, не втратив здатності об’єктивно бачити світ. Неабиякого художнього ефекту досягає автор

у “Казці про Дурила” у викритті ідолопоклонства, яке культивувалося в нас протягом багатьох років:

*Бо таке на роду написано: Будуть людям світити лисини
Від Адама до наших днів Величає мудрих вождів [3, 441].*

За допомогою досить прозорої метафори автор майже прямо вказує на криваві подвиги Леніна, на правління Хрущова. Його іронія не вибирає дозволеної адреси й вільна від гіпнозу імені.

З усіх сатиричних творів подетально збирається образ “батька всіх народів” – Сталіна (зокрема, “Балада про зайшого чоловіка”). Назвати цей вірш сатирою на релігію було б дуже поверхово й неправомірно: із релігією його пов’язує хіба що запозичене з Євангелія слово “месія”, але якщо взяти до уваги, що в часи тоталітаризму комуністична партія намагалася замінити людям релігію, то такий образ цілком відповідає ситуації. Усіх “непомільних вождів” партії Симоненко узагальнив в образі “зайшого чоловіка з густих заплав”, який оголосив себе Божим обранцем та обіцяв зачати месію. Симоненко бачив, як поневіряється в безправ’ї та злиднях уся Україна, тоді як партійці всіх ланок із року в рік обіцяли людям “комуністичний рай” і після краху обіцянок щоразу збайдужіло повторювали: “Ну, що ж, доведеться наступного року чекать”. Гротесковий образ “приблуди” виник у поета не випадково: зайшлих пророків йому доводилося бачити дуже багато, і всі вони неодмінно величали себе “месіями”. І генсеки, і дрібніші київські секретарі, і секретарі обкомів партії чомусь виявлялися зайдами (чи, за термінологією Симоненка, забродами), починаючи з Йосипа Сталіна з Кавказу й закінчуючи будь-яким головою колгоспу, який зазвичай прислався в село з кадрових “заплав”.

Об’єктом гострожалої критики стає в поезії ще й людське довготерпіння й покора: “слухняні осли” догоджали приблуді, як могли, і тільки після його смерті дізналися, що месію зачати їм обіцяв “безплідний кастрат”. Гротескова постать “заброди”, який тридцять років трутнем жив у селі, роздаючи брехливі обіцянки, нагадує тридцятилітнє правління “батька всіх народів”. У поезії “Монархи” є деталь, яка недвозначно вказує на правління деспота Сталіна: “*І сипались лавери убогі / До кущих, кривавих ніг*” [3, 370]. Кожен такий рядок – неоціненний документ доби, свідчення того, як відбувалося вивільнення самих шістдесятників від тоталітарної епохи сталінізму.

Сатирична творчість Василя Симоненка спрямована не лише на викриття підлості й фальші, а й на утвердження людей честі й совісті, які контрастують із Симоненковими антигероями. За допомогою іронії він висміює псевдопатріотів і псевдопоетів, які вміло навчилися пристосовуватися. Іронія закономірно переростає в сарказм, коли поет говорить про владу в цілому і про деспотичне правління Сталіна зокрема.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Кошелівець І.* У хороший Шевченків слід ступаючи / Передм. до кн.: *Василь Симоненко.* Берег чекань. – К., 2001. – С.11-46.
2. *Пахаренко В.* Як він ішов... Духовний профіль Василя Симоненка на тлі його доби. – Черкаси, 2004. – 52 с.
3. *Симоненко В.* Спадщина: У 2 т. / Упоряд., передм., алф. покажч., підбір світлин В. Яременка. – К., 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 1: Поезія.– Кн. 1. – 464 с.: іл.
4. *Симоненко В.* Спадщина: У 2 т. / Упоряд., передм., алф. покажч., добір світлин В. Яременка. – К., 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 1: Поезія.– Кн. 2. – 336 с.: іл.
5. *Симоненко В.* Спадщина: У 2 т. / Упоряд., передм., алф. покажч., добір світлин В. Яременка. – К., 2008. – (Б-ка українознавства; Вип. 14). Т. 2: Проза. – Кн. 1. – 464 с.: іл.
6. *Сом М.* З матір’ю на самоті. – К., 1990. – 128 с.
7. *Ткаченко А.* Василь Симоненко: Нарис життя і творчості. – К., 1990. – 312 с.